

БЕЗПЕКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ: СИСТЕМНИЙ ПІДХІД

Розкрито сутність поняття «безпекова діяльність», наведено та обґрунтовано функціональну структуру безпекової діяльності, до якої належать: видові функції, методи та засоби.

Удосконалено механізми безпекової діяльності, наведено основні властивості ієрархічних безпекових систем, а також умови, за яких будь-яка соціальна система може ефективно функціонувати, а саме: цілісності системи; обмеженої автономності елементів системи та їх дій; внутрішньої і зовнішньої активності системи. Охарактеризовано функціональний дійовий безпековий ефект.

Ключові слова: безпекова діяльність, система безпеки організації, механізми безпекової діяльності, функціональний дійовий безпековий ефект, властивості ієрархічних систем.

Постановка проблеми. Життєдіяльність будь-якої соціальної системи дестабілізують різні загрози, руйнуючи її зі середини або ззовні. Особливо посилюється дестабілізуючий вплив суб'єктивного походження на організацію, коли вона є успішною. Для самозбереження соціальна система виконує основну функцію – функцію безпеки, тобто здійснює безпекову діяльність.

У науці й практиці цей термін не є широкоживим, і називається по-іншому: забезпечення безпеки: економічної, інформаційної, технологічної, воєнної тощо. Безпекова діяльність також, із діяльністю, спрямованою на розвиток, є важливою, бо без неї соціальна система втрачає власні «імунні властивості», тобто стійкість та самодостатність, що у підсумку призводить до отримання збитків та руйнування. Тому на практиці необхідні знання реальних безпекових механізмів, завдяки яким той чи інший вид діяльності можна відносити й застосовувати як безпековий. Тому між науковцями й практиками точаться науко-професійні дискусії, спрямованні на пошук істинного розуміння сутності безпекової діяльності, її механізмів та інтегрованості в різні процеси, види діяльності. Проте однозначної відповіді досі немає, відтак є потреба запропонувати ще один науково-методологічний підхід до вирішення зазначеної науково-практичної проблеми, а саме розгляду безпекової діяльності, її структури та механізмів з погляду системного підходу.

Стан дослідження. У наукових джерелах найбільш дослідженими є питання забезпечення економічної безпеки підприємств, формування системи забезпечення його економічної безпеки [1–5]. Зокрема розкриваються сутність, структура та функції системи забезпечення економічної безпеки підприємства [2; 4; 5; 6; 7]. Також є наукові спроби ввести у науковий обіг термін безпекова діяльність, розкрити й обґрунтувати його сутність та механізми. Проте є необхідність в удосконаленні самого поняття «безпекова діяльність», назв безпекових механізмів та розкриття змісту й структури безпекової діяльності на засадах системного підходу.

Метою статті є формування сутності, структури та механізмів безпекової діяльності на засадах системного підходу.

Стан дослідження. Безпекова діяльність – це форма активного ставлення суб'єктів безпеки до безпекової дійсності, зміст якого полягає у проведенні в ній відповідних змін на основі засвоєння та розвитку безпекової культури. Тобто це діяльність, спрямована на протидію загрозам, відновлення діяльності з метою захисту корпоративних інтересів, збереження цілісності процесів чи системи на основі засвоєння та розвитку безпекової культури.

За змістом безпекова діяльність має комплексний характер та структурно містить три складових механізми: а) інформаційно-оперативні; б) попереджувально-профілактичні; в) ліквідаційно-відновлювальні [7].

На практиці кожний з цих механізмів безпекової діяльності реалізується через низку видових функцій безпеки (видів безпекової діяльності), які містять відповідні методи і засоби. Водночас логіка послідовності цього процесу технологічно має такий вигляд: конкретний механізм безпекової діяльності реалізується через видові функції безпеки, кожна з яких, своєю чергою, виконується шляхом використання відповідних методів і засобів. Наприклад, для реалізації інформаційно-оперативного механізму безпекової діяльності з метою отримання інформації про можливі крадіжки на підприємстві можна здійснювати детективну чи охоронну діяльність з використанням методу відеоспостереження. Для цього обов'язково потрібна відеокамера як засіб, яка встановлюється у потрібних місцях. Також необхідно дотримуватися основних безпекових принципів: своєчасності, правомірності та поєднання гласності й конфіденційності.

Водночас необхідно розуміти, що для реалізації того чи іншого безпекового механізму на практиці використовуються комплекс відповідних видових функцій, методів та засобів. Їхня кількість залежить від виду загрози та об'єкта, на який її вплив спрямований.

Аналізуючи практику безпекової діяльності в частині застосування зазначених її механізмів, автори дійшли висновку, що є потреба в удосконаленні їх назви та уточнення змісту. Найперше необхідно змінити назву інформаційно-оперативного механізму, залишивши його зміст. Обґрунтувати це можна тим, що підсумком реалізації зазначеного механізму є виявлення загрози. Зрозуміло, що для цього необхідно збирати й аналізувати інформацію про дестабілізуючі чинники, використовувати відповідні методики відбору з численної їх кількості саме загрози. Тому логічно щоб цей механізм безпекової діяльності отримав назву «механізми виявлення загрози». Що стосується попереджувально-профілактичних механізмів, то на практиці з'ясувати межі між термінами попередження та профілактика загроз доволі складно. Тому доцільно використовувати термін «механізми попередження загрози». Також буде ефективніше, коли ліквідаційно-відновлювальні механізми у нормативних документах та практичній діяльності розділимо на дві групи: механізми ліквідації (припинення) загроз та механізми відновлення.

Розглядаючи механізми безпекової діяльності, необхідно виходити найперше з її логічної структури, тобто є механізми, з яких розпочинається безпекова діяльність, і є механізми, якими закінчується її технологічний цикл. Відтак доцільно розмістити безпекові механізми у такій послідовності:

- 1) механізми попередження загроз до початку її виникнення або реалізації;
- 2) механізми виявлення загроз;
- 3) механізми ліквідації загроз;
- 4) механізми відновлення діяльності, стану та відшкодування збитків.

Сутність та роль кожного із зазначених механізмів подано далі.

Під попереджувальними механізмами безпекової діяльності розуміється сукупність відповідних видів діяльності, методів та засобів, пов'язаних з розробкою нормативних, організаційних документів та управлінських рішень з питань безпеки підприємства та їх застосування для попередження виникнення або дії загрози.

Використання механізмів попередження загроз передбачає розробку нормативно-правового забезпечення та формування умов, які б попереджували потенційні чи реальні втрати у процесі діяльності соціальної системи.

Варто зауважити, що зазначенні механізми мають формуватися на двох рівнях: державному та на рівні підприємства. На державному вони розробляються та застосовуються у формі законів України та

підзаконних актів, які регулюють та регламентують процес функціонування організації, а також таких, що дають змогу забезпечувати її безпеку. На рівні підприємства, мають бути передбачені відповідні безпекові норми: у статуті, положеннях про структурні підрозділи, посадових інструкціях, у контрактах тощо. Наприклад, правила техніки безпеки під час виконання зварювальних робіт; план дій на випадок пожежі; регламентація у контрактах на постачання матеріалів питань відповідальності покупця за порушення умов договору тощо.

Механізм виявлення загроз – це сукупність відповідних видів діяльності, методів та засобів, пов'язаних зі збором і аналізом інформації про загрози та документуванням протиправних дій у відповідному часі та просторі [8].

Використання механізмів виявлення загрози надасть змогу вчасно документувати протиправні дії, здійснювати моніторинг стану соціальної системи тощо, внаслідок чого формувати інформаційну базу про потенційні чи реальні загрози, які були чи є в процесі її діяльності. Наприклад, інформацію про такі загрози: нестійкість ринку; збільшення виробничих витрат внаслідок зростання рівня зношеності техніки; переважання використання застарілих технологій; втрати продукції внаслідок недосконалості системи логістики; про порушення технології вирощування лісових ресурсів; про підготовку аварій, пожеж, учинення інших надзвичайних дій; про підготовку крадіжки, псування лісової продукції; про можливий зрив постачання лісової деревини згідно з контрактом тощо.

Завдяки цьому механізму забезпечуються оперативні й зворотні зв'язки між суб'єктами та силами безпекової діяльності.

У реальній діяльності через різні причини та обставини суб'єктам безпеки не вдається повністю попереджувати загрози, через що вони все ж дестабілізують роботу підприємства, завдають йому збитків. Для їхньої ліквідації потрібні відповідні механізми. *Під механізмами ліквідації (припинення) загроз* розуміється сукупність видів безпекової діяльності та відповідних конфіденційних методів, методів роботи у надзвичайних ситуаціях, а також засобів, пов'язаних з ліквідацією (припиненням) загроз на будь-якій стадії її реалізації.

Використання суб'єктами безпекової діяльності ліквідаційних механізмів створює відповідні умови та можливості для ліквідації (припинення) загроз. Наприклад, запровадження охорони на підприємстві дає змогу затримувати осіб, що вчиняють крадіжки на виробництві.

Під механізмами відновлення та відшкодування збитків розуміється сукупність видів безпекової діяльності та відповідних методів

й засобів, необхідних для відновлення процесів, кількісних чи якісних показників діяльності, зв'язків та цілісності підприємства тощо після реалізації загрози, а також відшкодування за завдані збитки.

Прикладом застосування суб'єктами відновлюваних механізмів щодо відновлення робочого стану, процесів тощо можуть бути: страхове відшкодування внаслідок страхового випадку – пожежі; формування й використання резервного фонду підприємства; звернення в суд для відшкодування завданих збитків підприємству невідомими рубками лісу та ін.

Основними складовими зазначених механізмів є:

- 1) видові безпекові функції (види безпекової діяльності);
- 2) методи безпекової діяльності;
- 3) засоби безпекової діяльності;
- 4) принципи безпекової діяльності.

Їх зміст розкритий у наукових публікаціях [7; 8].

Безпекова діяльність – це складна за структурою і зв'язками та водночас інтегрована за різними напрямками діяльність, у зв'язку з чим її потрібно організувати та здійснювати у формі системи. Інакше безпекова діяльність потребує системного підходу, в основу якого закладено засади теоретичного пізнання. *Теоретичне пізнання* – це вище відображення дійсності за допомогою абстрактного мислення й дослідження, у процесі якого виділяються істотні властивості або сторони об'єкта, виявляються об'єктивні закономірності, зв'язки та тенденції його розвитку, недоступні для чуттєвого пізнання.

Основний зміст теоретичного пізнання у сфері безпеки полягає у:

- 1) виявленні та вивченні конкретних причин, зв'язків, залежностей, взаємодій, процесів, які дають змогу пояснити факти виникнення й дії загроз, порушення цілісності процесів й об'єктів;
- 2) абстрагуванні від безпосередньо спостережуваних характеристик, висуванні й обґрунтуванні гіпотез, які дають можливість пояснити причини, процеси або механізми, встановлених фактів виникнення загроз, порушення цілісності процесів й об'єктів;
- 3) формулюванні теоретичних висновків у сфері безпеки організації.

Основним інструментом системного підходу є організаційна діяльність. Організувати діяльність – означає впорядковувати її у цілісну систему з чітко визначеними характеристиками, логічною структурою та процесом її здійснення [8]. Тобто йдеться про формування таких елементів системи безпеки, які пов'язані між собою і створюють єдине ціле. Водночас вона має функціонувати на досягнення спільної мети, коли кожен з цих елементів виконує свою роль.

Формуючи систему безпеки підприємства необхідно брати до уваги загальну, тобто притаманну для будь-яких систем, сутнісну характеристику. Вона зводиться до такого: будь-яка реальна система упродовж життєдіяльності функціонує в умовах ієрархії підсистем, впливу зовнішнього середовища, який часто має дестабілізуючий характер, у зв'язку з чим є динамічною. Окремі елементи системи зношуються, внаслідок чого погіршується їхня робота та функціонування інших її елементів, оскільки усі елементи системи залежать один від одного. Найнебезпечнішим для системи є те, що наслідок виявляється пізніше причини, інколи у часі це тривалий період, у зв'язку з чим втрачається пильність у менеджменту, що, своєю чергою, призводить до непередбачуваних наслідків.

На підставі проведеного аналізу вимог до системи безпеки підприємства, що містяться у наукових джерелах [1–3; 5; 7; 9; 10–13] та ін., наведемо характеристику основних з них, які необхідно, на думку авторів, враховувати під час розробки системи безпеки підприємства.

Так, підсистема безпеки організації має бути органічною складовою системи підприємства. Її необхідно розглядати як форму взаємодії відповідних суб'єктів безпеки, що має певну ієрархію управління на засадах системного підходу. Також варто виходити з того, що вона пов'язана з іншими системами безпеки України. Це пояснюється тим, що багато завдань, які має система безпеки підприємства, не можуть бути виконані самостійно, без допомоги інших суб'єктів безпекової діяльності, без необхідних рішень, що ухвалюються на вищому рівні та найперше на державному. На створення й функціонування системи безпеки підприємства впливають сильні й слабкі його сторони, які доцільно враховувати, оскільки це впливає на ефективність безпекової діяльності та її підсумки. Крім того, вона має містити комплексний механізм захисту визначених об'єктів безпеки та відшкодування за завдані збитки та не бути для підприємства затратною.

Формуючи безпекову систему необхідно виходити з того, що вона відноситься до ієрархічних систем, тобто до її складу входять інші системи та підсистеми, а вона сама також є підсистемою безпеки вищого рівня. Ієрархічні системи мають певні властивості, які обов'язково потрібно враховувати.

Основними властивостями ієрархічних систем є:

1) двоїстість якостей елементів у системі – елемент одночасно має індивідуальні та системні якості, що складніша ієрархічна структура системи, то вищі її індивідуальні властивості, то чіткіше вони виступають у надсистемі, то менше вона зв'язана з іншими елемента-

ми (системами) надсистеми. На нижчих рівнях відбувається спрощення елементів (потрібна лише корисна функція);

2) диктат верхніх рівнів над нижніми – основний порядок ієрархії. Найнижчий рівень ієрархії – робочий орган або його робоча частина;

3) нечутливість верхніх рівнів до змін на нижніх, і навпаки – чутливість нижніх рівнів до змін на верхніх. Головне для надсистеми – виконання підсистемою своїх функцій;

4) виокремлення корисних функцій на рівнях ієрархії. Правильно організована ієрархічна структура виокремлює на кожному рівні корисну функцію, ці функції додаються (взаємно підсилюються) на наступному рівні, водночас шкідливі функції на кожному рівні або пригнічуються, або до них не додаються нові. Найвищий рівень ієрархії виконує зазвичай лише стратегічні та узгоджувальні функції. Заразом, що вищий рівень ієрархії, то гнучкішою є структура, менш жорсткі зв'язки між елементами, легше переставляти їх та замінювати. На нижніх рівнях більш жорстка ієрархія та зв'язки [9].

Системний підхід дає змогу формувати безпекову систему як цілісний соціальний організм, не концентруючись на окремих її підсистемах та елементах. Бо навіть найкраще функціонування окремих із них ще не гарантує ефективного функціонування всієї системи загалом, оскільки завжди існує взаємодія між її складовими. Водночас необхідно пам'ятати, що будь-яка соціальна система може ефективно функціонувати за такої умови:

- 1) цілісності системи;
- 2) обмеженої автономності елементів системи та їх дій;
- 3) внутрішньої і зовнішньої активності системи.

Ці ж вимоги рівнозначно є справедливими й до системи безпеки організації. У процесі функціонування безпекова система виступає як цілісне утворення, у якому існує взаємозв'язок між її структурою та функціями. Безпекова функція реалізується структурою, у процесі чого відбувається функціональний дійовий безпековий ефект завдяки поєднанню дій безпекових елементів системи. Це поєднання ґрунтується на взаємодії та інтегрованості основних властивостей елементів: спорідненості та відмінності. У підсумку система набуває функціонального дійового безпекового ефекту у формі стійкості та самодостатності системи (див. рис.).

У такий спосіб безпекова система робить те, що за жодних обставин не може зробити кожен її елемент окремо. Відтак діяльність безпекової системи є постійними відтворенням функціонального дійового безпекового ефекту.

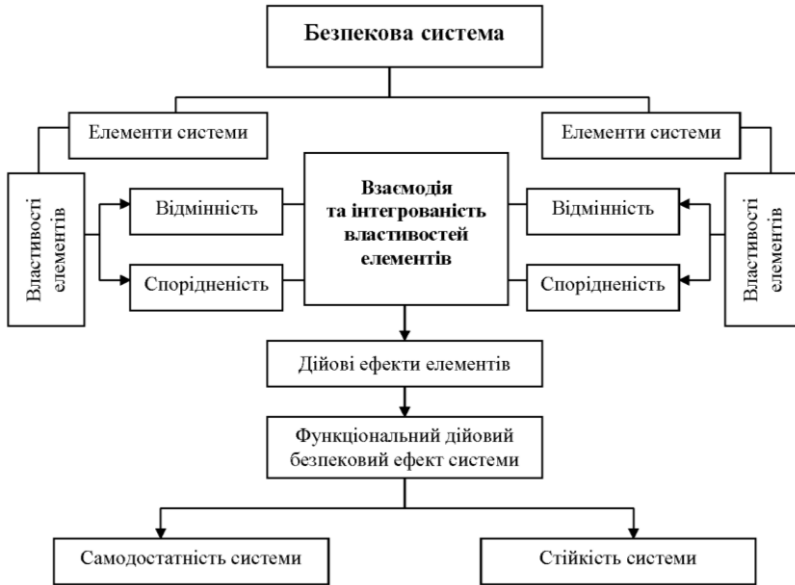

Рис. Сутність функціонального дійового безпекового ефекту безпекової системи

Безпекова система може мати будь-яку кількість елементів. Але вони мають бути такими, що відповідають основній меті системи, а їхня кількість такою, щоб вистачало для реалізації цієї мети.

Висновки. Безпекова діяльність за змістом та структурою є складною. Її ефективність та підсумок безпосередньо залежать від рівня кваліфікації конкретних суб'єктів безпекової діяльності, найперше від їх знань та вміння застосовувати системний підхід. Володіння технологіями системного підходу дає змогу створювати ефективні безпекові системи, що на практиці призводить до зменшення збитків, а ще краще їх попередження. Крім того, безпекові системи можна використовувати як спосіб осмислення безпекової дійсності, формального опису структури системи та функціональних зв'язків, а також оптимізації безпекової діяльності та управління нею.

1. Бородин И. А. Современная концепция управления корпоративной безопасностью / И. А. Бородин [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.aferizm.ru/bb/bb_koncept_bez.htm.

2. Грунин О. А. Экономическая безопасность организации / О. А. Грунин, С. О. Грунин. – СПб.: Питер, 2002. – 160 с.
3. Дмитрук С. В. Моделювання системи економічної безпеки підприємства / С. В. Дмитрук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://thesis.at.ua/publ/2014>
4. Зубок М. І. Безпека банківської діяльності: навч. посібник / М. І. Зубок. – К.: КНЕУ, 2002. – 190 с.
5. Ярочкин В. И. Система безопасности фирмы / В. И. Ярочкин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Изд-во «Ось-89», 2003. – 352 с.
6. Минаев Г. А. Безопасность организации: учебник / Г. А. Минаев. – К.: КНТ, 2009. – 440 с.
7. Франчук В. І. Теоретико-методологічні засади економічної безпеки акціонерних товариств: монографія / В. І. Франчук. – ЛьвДУВС, 2015. – 400 с.
8. Франчук В. І. Теорія безпеки соціальних систем: підручник / В. І. Франчук. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 216 с.
9. Аудит информационной безопасности / А. П. Курило, С. Л. Зефилов, В. Б. Голованов и др. – М.: Издательская группа «БДЦ-пресс», 2006. – 304 с.
10. Кобелев Н. Б. Практика применения экономико-математических методов и моделей / Н. Б. Кобелев. – М.: «Финстатинформ», 2000. – 211 с.
11. Кравчук О. Я. Діагностика та механізм забезпечення корпоративної безпеки підприємства: монографія / О. Я. Кравчук, П. Я. Кравчук. – Луцьк: Надстир'я, 2008. – 256 с.
12. Мехеда Н. Г. Методи моделювання систем / Н. Г. Мехеда, Б. О. Остапенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/12_DN_2015/Economics/10_191485.doc.htm.
13. Мухіна Н. А. Структурне моделювання системи економічної безпеки підприємств транспортного обслуговування споживачів туристичних послуг / Н. А. Мухіна, О. І. Почечун, О. С. Камушков // Європейський вектор економічного розвитку. – 2013. – № 2. – С. 178–187 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ever_2013_2_22
14. Соснин А. С., Пригунов П. Я. Менеджмент безопасности предпринимательства: учеб. пособие / А. С. Соснин, П. Я. Пригунов. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2004. – 357 с.

Франчук В. И., Пригунов П. Я., Мельник С. И. Политика безопасности деятельности: системный подход

Раскрыта сущность понятия «политика безопасности деятельности», обоснована функциональная структура безопасности деятельности, которая включает: видовые функции, методы и средства.

Усовершенствованы механизмы безопасности деятельности, приведены и охарактеризованы основные свойства иерархических безопасностных систем, а также условия, в которых любая социальная система может эффективно функционировать, а именно: целостности системы; ограниченной автономности элементов системы и их действий; внутренней и внешней

активности системы. Толкуется функциональный действенный эффект безопасности.

Ключевые слова: политика безопасности деятельности, система безопасности организации, механизмы безопасности деятельности, функциональный действенный эффект безопасности, свойства иерархических систем.

Franchuk V. I., Prygunov P. Ya., Melnyk S. I. Security activity: a systematic approach

The article reveals the essence of the concept of «security activity», provides and justifies the functional structure of security activity, which includes: species functions, methods and tools.

The mechanisms of security activity have been improved, which include: 1) mechanisms to prevent threats before it occurs or is realized; 2) mechanisms for detecting threats; 3) mechanisms for eliminating threats; 4) mechanisms for restoring activity, status and compensation for losses. It is substantiated that security activity is complex in structure and connections and at the same time integrated in various areas of activity, in this connection requires a systematic approach based on the foundations of theoretical knowledge.

It allows us to reflect reality with the help of abstract thinking and research, in the process of which the essential properties or aspects of the object are singled out; objective laws, connections and tendencies of its development turn out to be inaccessible to sensory cognition.

The main properties of hierarchical security systems are described and characterized: 1) the duality of the qualities of elements in the system; 2) the dictates of the upper levels over the lower ones; 3) the insensitivity of the upper levels to changes in the lower levels, and vice versa – the sensitivity of the lower levels to changes in the upper levels; 4) the allocation of useful functions at the hierarchy levels.

It is also justified the conditions under which any social system, including security, can function effectively, namely: 1) the integrity of the system; 2) limited autonomy of the elements of the system and their actions; 3) internal and external activity of the system.

The functional effective security effect, which is produced due to a combination of the actions of the security elements of the system, is characterized. This combination is based on the interaction and integration of the basic properties of the elements: kinship and difference.

Ultimately, the system acquires a functional effective security effect in the form of stability and self-sufficiency of the system. In this way, the security system does what, under no circumstances, each of its elements can do individually. Thus, the activity of the security system is a constant reproduction of the functional effective security effect.

Key words: security activity, organization security system, mechanisms of security activity, functional effective security effect, properties of hierarchical systems.

Стаття надійшла 25 квітня 2017 р.